

Föga övervakat – Åland i statspolisens kontrollpolitik 1919–1945*

Nationalstater har traditionellt eftersträvat att i säkerhetens och enhetens namn ha särskild kontroll över sina gränsområden. Kontrollen har motiverats med att gränsområdenas invånare ofta har handlat utan att beakta regler och därmed utmanat lagen samt gränserna för sin lojalitet gentemot staten. Å andra sidan har gränsområden även varit platser för gränsöverskridande samarbete.¹ Med beaktande av den övervakning staten riktat mot sina gränsområden är det anmärkningsvärt att Finlands statspolis (Detektiva centralpolisen/Statspolisen/säkerhetspolisen) inte var verksam på Åland alla år under mellankrigstiden.² I den här uppsatsen söker vi svar på frågorna

---

* Vi tackar Svenska kulturfonden som finansierat vår forskning och Emil Kaukonen som översatt denna uppsats från finska till svenska.

1. Se t.ex. Hastings Donnan & Thomas M. Wilson, 'Borderlands. Ethnographic approaches to security, power, and identity', Hastings Donnan & Thomas M. Wilson (eds.), *Borderlands. Ethnographic Approaches to Security, Power, and Identity* (Lanham, Md 2010), s. 13, 18–19; Paul Readman, Cynthia Radding & Chad Bryant, 'Introduction. Borderlands in a global perspective', Paul Readman, Cynthia Radding & Chad Bryant (eds.), *Borderlands in World History, 1700–1914* (Basingstoke 2014), s. 9. I Finland har kontroll och specifika former av gränsområdesarbete utövats vid östgränsen under olika tider. Se t.ex. Ville Jalovaara, *Lähemmäksi muuta Suomea. Rajaseututyötä 100 vuotta* (Helsinki 2022); Maria Lähteenmäki, *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtoamat 1911–1944* (Helsinki 2009).
2. Eftersom det i praktiken handlade om samma organisation använder vi, för att göra analysen enhetlig, termen statspolisen för att hänvisa till både Detektiva centralpolisen (DC, 1919–1937) och Statspolisen (Stapo, 1938–1945). Termvalet underbyggs av att verksamhetsområdet och organisationen omtalades som statspolisen inom DC och till exempel i riksdagens plenum från och med början av 1920-talet. Det är anmärkningsvärt att DC:s namn hade ändrats till Statspolisen redan i statens budgetproposition 1935, trots att förordningen och lagen om Statspolisen stiftades först 1938. Se Digitaliserade

varför säkerhetspolisens, bortsett från några undantagsår, inte visade särskilt intresse för Åland och hur landskapets övervakning organiserades. Samtidigt beskriver uppsatsen den långsamma utvecklingen av säkerhetspolisens verksamhet i det självständiga Finland. Utifrån undersökningen framträder en bild av en myndighet som navigerade en svår terräng mellan resursbrist, avsaknad av kompetent arbetskraft och ensidiga hotbilder.

I Finland har statspolisens övervakningsverksamhet och dess politiska natur under perioden 1919–1944 studerats rätt utförligt. Säkerhetspolisens inrättades i inbördeskrigets efterdyningar i augusti 1919 under namnet Detektiva centralpolisen. Syftet var att skapa en effektiv kontrollmakt som skulle förhindra sådan verksamhet som hotade statens säkerhet och självständighet samt den lagliga samhällsordningen. I en omgivning präglad av de nyss avslutade krigen – första världskriget och Finlands inbördeskrig – kopplades övervakningens hotbilder både i Finland och i ett bredare europeiskt ramverk främst till det av bolsjevikerna styrda Rådssryssland (från 1922 Sovjetunionen).³ Inom Finland utgjordes hotbilden av den inhemska kommunismen – kommunisternas revolutionsjargong gjorde att många allmänt fruktade att det borgerliga samhället, äganderätten och könsrollerna skulle undermineras. I detta samhällsklimat var det i första hand utlänningar och kommunister – eller personer som misstänktes för att vara kommunister – som blev föremål för statspolisens övervakning. Denna situation fortgick fram till dess att de omvälvningar andra världskriget resulterade i ändrade övervakningens riktning. Kommunisternas makttillträde innebar att de tidigare övervakade blev övervakare under en period som brukar kallas farans år.⁴

---

riksdagshandlingar, avoindata.eduskunta.fi; Suomen asetuskoelma 1935, s. 991, Nationalbiblioteket (NB), Helsingfors. Som synonym för statspolisens använder vi begreppet säkerhetspolisens.

3. Rådssryssland blev officiellt Sovjetunionen den 30 december 1922. För tydlighetens skull använder vi i uppsatsen namnet Sovjetunionen även för tiden innan 1922.
4. Se t.ex. Piia Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset. Valtiolinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944*, Papers on Labour History 13 (Helsinki 2023); Ville Okkonen & Tiina Lintunen, *Valpon valvomat. Eduskuntaryhmä kuutosten tapaus*, Papers on Labour History 14 (Helsinki 2023); Aleksi Mainio, *Näkymätön sota. Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoilun tukialueena 1918–1939* (Helsinki 2015); Matti Lackman, ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918–1944”, Matti Simola (toim.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009* (Helsinki 2009); Matti Lackman, *Esko Riekkö. Jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*

Säkerhetspolisens verksamhet på Åland har nästan helt förbisetts i forskningen trots att den kontroll som utövades på Åland på flera sätt verkar skilja sig från dess motsvarighet på fastlandet. Endast Kenneth Gustavsson har i sin krigshistoriska forskning lyft fram enstaka uppgifter om statspolisens övervakning på Åland. Han har även framfört förklaringen att den obetydliga övervakningen berodde på att de kommunistiska hotbilderna var primära i verksamheten.⁵ I den här uppsatsen kommer vi att göra en noggrannare kartläggning av den åländska kontrollpolitikens natur och av de hotbilder som kopplades till landskapet samt undersöka vilka andra faktorer som låg bakom den svaga övervakningen. I studien tillämpar vi historisk hotbildsanalys, en metod vars syfte är att undersöka hur hotbilder konstrueras och reaktioner på dem. Inom kontexten av Åland och statspolisens verksamhet undersöker vi vilka faktorer som ansågs utgöra hoten, vilka typer av åtgärder som vidtogs för att bekämpa de identifierade hoten och varför vissa åtgärder övergavs.⁶

Undersökningen av kontrollpolitiken är inbyggd i hotbildsanalysen. Vi förstår kontrollpolitiken brett som statspolisens officiella och inofficiella verksamhet och målsättning, genom vilka den eftersträvade att kontrollera och reglera normavvikande beteende – i detta fall hot kopplade till stats- och landsförräderibrott – för att trygga samhällets enhet och fortbestånd. Eftersom de övervakade sällan accepterade den kontroll som riktades mot dem är ett syfte även att uppmärksamma sådan verksamhet från de övervakades håll som påverkade myndigheternas övervakningsverksamhet.⁷

(Helsinki 2007); Oula Silvennoinen, *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944* (Helsinki 2008); Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (Porvoo 1994); Tuija Hietaniemi, *Lain vartiassa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948* (Helsinki 1992); Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (Helsinki 1985).

5. Kenneth Gustavsson, *Ålandsöarna – en säkerhetsrisk? Spelet om den demilitariserade zonen 1919–1939* ([Mariehamn] 2012). Matti Lackman har endast omnämnt övervakningen av de åländska separatisterna i en mening: Matti Lackman, 'Etsivä keskuspoliisi 1919–1937', Jukka Salovaara & Matti Simola (toim.), *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919–1994* (Helsinki 1994), s. 23.
6. Om ramverket för hotbildsanalysen, se Mika Suonpää, 'Pakolaisia, kuriireja, matkailijoita ja bolševikkeja. Brittiläisen imperiumin rajaturvallisuuden uhkakuvat ja rajavalvonnan mekanismit 1914–1918', Louis Clerc, Tiina Lintunen & Markku Jokisipilä (toim.), *Demokratian, politiikan ja urheilun rajamaililla* (Turku 2023), s. 125.
7. Se t.ex. Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, s. 24–30.

Julius Sundblom var en ledargestalt inom Ålandsrörelsen. Som ordförande för lagtinget och grundare av tidningen Åland hade han stort inflytande i landskapet. Bild: Julius Sundbloms Minnesstiftelse/SVT film.

Genom att vårt perspektiv är starkt förankrat i övervakningen, den kontrollutövande myndigheten och de enskilda individer som blev misstänkta, representerar studien den forskningsinriktning som traditionellt undersökt säkerhets- och underrättelsemyndigheter samt den övervakning dessa utövat (*intelligence/surveillance studies*).⁸ Våra källor består i huvudsak av material som producerades av statspolisens och som denna myndighet bevarade i sina egna arkiv samt sände till inrikes- och utrikesministerierna och de åländska myndigheterna. Dessutom utnyttjar vi artiklar och inlägg i dagstidningen *Åland*, för vilken den åländska ledargestalten under 1900-talets första årtionden, Julius Sundblom (f. 1865), spelade en viktig roll. Vid läsning av mate-

8. Se t.ex. Andreas Marklund & Laura Skouvig (eds.), *Histories of Surveillance from Antiquity to the Digital Era. The Eyes and Ears of Power* (Abingdon & New York 2021); Kevin Quinlan, *The Secret War between the Wars. MI5 in the 1920s and 1930s* (Woodbridge 2014); Jenny Langkjaer, *Övervakning för rikets säkerhet. Svensk säkerhetspolisär övervakning av utländska personer och inhemsk politisk aktivitet, 1885–1922* (Stockholm 2011).

rialeet bör man beakta att Sundblom i egenskap av tidningens grundare och redaktör i praktiken formade ålänningarnas opinioner under hela undersökningsperioden. Opinionsen styrdes i en svensksinnad riktning, vilket man var väl medveten om även inom statspolisen.⁹

Säkerhets- och underrättelsemyndigheternas verksamhetspraktiker och metoder för insamling av information bidrog till en viss fördunkling av informationskällor och sambandsförhållanden, liksom till att en del uppgifter inte nedtecknats, vilket gör att detta material måste läsas särskilt källkritiskt. En för studien relevant fråga kan ha behandlats muntligt och en anteckning som verkar viktig kan i själva verket ha utgått från ett osäkert rykte. Dessutom bör man beakta den i säkerhetspolisverksamheten inbyggda politiska tendensen, som innebär att materialet utifrån ett tillförlitlighets- och opartiskhetsperspektiv inte uppfyller kriterierna för myndighetsinformation.¹⁰

I början av 1900-talet betonades i säkerhets- och underrättelsemyndigheternas verksamhet en omfattande insamling av information, men trots detta är materialet sällan heltäckande vad beträffar övervakningen av enskilda personer, grupper eller fenomen.¹¹ Bristerna blir delvis synliga även i Ålands fall. Den obetydliga övervakningen skapade varierande mängder källor och allt material har inte bevarats. Detta gäller till exempel den period på fyra år, med början i augusti 1919, då lokalavdelningen i Mariehamn ansvarade för statspolisens verksamhet på Åland. Lokalavdelningens egna arkiv finns inte bevarat – alternativt skapades ett sådant aldrig. Trots att statspolisens verksamhet inte upp-

-
9. Dan Nordman, Kenneth Gustavsson, Ida Scherman & Tom Gullberg, *Det åländska folkets historia V:2. Ålandsrörelsen och självstyrelsen 1917–1995* (Mariehamn 2022), s. 74, 313; Christer Kuvaja, 'Julius Sundblom och Finland. Ålänningarnas förhållande till Finland före Ålandsrörelsen', *Historisk Tidskrift för Finland* 106 (2021:4), passim; Gustavsson, *Ålandsöarna*, s. 21–22; Mikko Uola, 'Sundblom, Julius', *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu* (SKS 1997); Johannes Salminen, *Ålandskungen* ([Helsingfors] 1979). Om statspolisens tolkningar, se t.ex. DC KD 139/1114–1920, personmapp (pmp 21), DC-Stapo, Riksarkivet (RA), Helsingfors.
  10. Se t.ex. Kimmo Rentola, 'Voiko salaisen palvelun historiaa lainkaan tutkia?', *Kanava* 37 (2009:6); Kimmo Rentola, 'Tiedustelun historian ongelmia', *Tieteessä tapahtuu* 27 (2009:7); Mainio, *Näkymätön sota*, s. 30–31; Silvennoinen, *Salaiset aseveljet*, s. 220–222; Okkonen & Lintunen, *Valpon valvomat*, s. 22; Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, s. 53–55.
  11. Om informationsinsamlingens omfång, se t.ex. Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, passim; Langkjaer, *Övervakning för rikets säkerhet*, passim; Lackman, 'Ensimmäisen tasavalan' turvallisuuspoliisi', s. 212; Nicholas Hiley, 'Counter-espionage and security in Great Britain during the First World War', *The English Historical Review* 101 (1986:4).

stod ur tomma intet utvecklades arkiv- och verksamhetspraxis långsamt.¹² Genom systematiskt arkivarbete har vi dock hittat en väldigt täckande materialhelhet och kan därmed skapa en helhetsbild av temat för undersökningen.

Ålandsfrågan som kontext för övervakningen

De representanter för statspolisen som skickades till Åland sensommaren 1919 – sammanlagt fyra personer – skulle enligt det uppdrag de getts övervaka misstänkta utlänningar och resenärer, samla information om politiska flyktingar som återvände från utlandet, spåra värnpliktsflyktingar och avslöja smugglare. En särskild uppgift var att förebygga verksamhet som utövades av kommunister som hade klassats som farliga för statens säkerhet. Avdelningen led dock av brist på arbetskraft, ekonomiska resurser och transportmedel för att övervaka det splittrade och vidsträckta landskapet på ett heltäckande sätt. Det skedde också relativt många ändringar i manskapets sammansättning, vilket berodde på detektivernas inkompetens och deras problem med lokalbefolkningen – ålänningarnas misstänksamma attityd gentemot människor utifrån försvarade nämligen övervakningen i landskapet. På grund av fördomar och penningbrist hade statspolisen stora svårigheter med att rekrytera de informanter och ”tjallare” som behövdes för insamlingen av information. I landskapet fanns heller inga skyddskårer att vända sig till för stöd.¹³

I linje med den kontrollpolitik som utövades på fastlandet strävade säkerhetspolisens representanter efter att förebygga kommunisternas verksamhet, vilket man gjorde genom att bland arbetarbefolkningen försöka identifiera anhängare av den revolutionära ideologin. Misstänkta personers möten och post övervakades, liksom transporten och spridningen av underjordisk litteratur och propaganda. Ett syfte med övervakningen var även att avslöja ålänningarnas kontakter till fastlandets kommunister. Redan under sina första verksamhetsår på

12. Se t.ex. Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, s. 74–76. Hannes Saarela, som medverkade i verksamheten vid huvudstabens passavdelning på Åland, fortsatte i statspolisens tjänst i två månader. DC:s dokument avlägsnade från Huvudstabens arkiv, mapp 1 och 3, 'Kortfattad redogörelse', DC, nr. 1100–1125 1920, DC-Stapo, RA.

13. BD 37, Ea 6, Mariehamns polisavdelning, Ålands landskapsarkiv (AILÅ), Mariehamn; Årsberättelse för år 1920, DC KD 2/1174-1921, DC-Stapo, RA; 'Tietoja tilanteesta Ahvenanmaalla' 26.8.1920, 9 M, Utrikesministeriets arkiv (UM), Helsingfors.

Åland märkte säkerhetspolisens män ändå att kommunismens röda fara huvudsakligen bestod av rykten och ett ideologiskt hot som förespråkades av enstaka individer. I denna bemärkelse skilde sig landskapet på ett avgörande sätt från det övriga Finland.

Enligt den information som samlades in transporterade smugglare olaglig kommunistisk litteratur, och snickeriarbetaren Felix Christiansson (f. 1896) agiterade synligt bland arbetarbefolkningen, men i övrigt ansågs kommunister ändå inte utgöra något allvarligt hot. Mer konkreta än så blev hotbilderna inte, trots att till exempel Allan Wallenius (f. 1890), en medarbetare i det underjordiska Finlands kommunistiska parti (FKP) som hade bott i Stockholm, besökte landskapet i kommunismens ärenden. Enligt säkerhetspolisens uppfattning fanns kommunister sist och slutligen främst bland fastlandsfinländarna i Haraldsby fabrikssamhälle och på Kökar. Det var känt att Kökarbon Erik Jorpes (f. 1894) kallade samman personer på ön som förhöll sig positivt till ideologin och att han höll föreläsningar om kommunismen för tjänarinnor från Kökar i Stockholm.¹⁴

Trots att även redaktionen för tidningen *Åland* påpejade att den röda faran i landskapet var obefintlig tvingade den osäkerhet som rådde kring kommunismens eventuella spridning myndigheterna att fästa uppmärksamhet vid enskilda arbetarföreningar och personer som hade utpekats som kommunister.¹⁵ Stödet för vänstern var inte heller obefintligt i riksdagsvalet 1922: trots ett mycket lågt valdeltagande fick vänstern drygt en femtedel av rösterna i Sund och Saltvik valkretsar. Det är anmärkningsvärt att majoriteten av dessa röster gick till Finlands socialistiska arbetarparti – som senare upplöstes som kommunistiskt – och inte

14. Allmänt om övervakningen och observationerna angående kommunism: BD 37, Ea 6, Mh:s polisavdelning, AILÅ; pmp 21, pmp 885, KD nr 1100–1125 1920, KD nr 1141–1185 och 1186–1260 1921; KD, nr 1161–1210 1922, DC-Stapo, RA; 'Ahvenanmaa N:o 1/21', 'Ahvenanmaa 5/21', 'Ahvenanmaa 6/21', 9 M1, UM; 'Tietoja tilanteesta Ahvenanmaalla' september 1920, UK KD 62/533–1921, 'Ahvenanmaa 18/21', 'Ahvenanmaa 19/21', 'Ahvenanmaa 20/21', 9 M, UM. Se även Gustavsson, *Ålandsöarna*, s. 68–69. Allan Wallenius nämner inte resan till Åland i sin rapport till Komintern år 1921. Se Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela (toim.), *"Kallis toveri Stalin". Komintern ja Suomi* (Helsinki 2002), s. 143–148. Om statspolisens information stämmer (källan nämns inte) är det sannolikt att Wallenius inte ansåg det vara viktigt att rapportera om en resa som var obetydlig ur agitationssynpunkt.

15. 'Berättigade åländska krav', *Åland* 17.7.1921, 'Åländska "villkor"', *Åland* 16.7.1921, 'När avgörandet närmar sig', *Åland* 17.12.1921.

till de mer moderata socialdemokraterna.¹⁶ Några särskilt ideologiska kommunister var det ändå inte frågan om – enligt statspolisens observationer verkade traktens arbetarföreningshus i huvudsak användas för dansevenemang. Valborg firades snarare i form av glada samkväm än för att visa upp klasstyrka, och knappt någon skickade valborgshälsningar till de fastlandstidningar som bevakades som kommunistiska.¹⁷

Vårvintern 1922 medgav avdelningschefen i Mariehamn, Valter Vuoksi (f. 1889), att myndigheten knappast hade fått vetskap om alla litteraturtransporter som kommunisterna organiserade och de hemliga rutter de använde. Trots detta hävdade han att egentliga belägg för kommunisternas verksamhet på Åland helt enkelt saknades: ”Det krävs godtrogenhet och ett sinne som inte kräver bevis för att kunna påstå mer om kommunismen som ett samhälleligt hot här.”¹⁸

Hotbilderna på Åland formades utifrån andra utgångspunkter än på fastlandet: Ålandsfrågan och den därmed sammankopplade Ålandsrörelsen tillförde hotbilderna och deras bekämpande sina egna särdrag. Från och med hösten 1917 verkade Ålandsrörelsens anhängare aktivt för en förening med Sverige. Med Julius Sundblom i spetsen betonade de landskapets etniska samhörighet med Sverige, vilket motiverades med ålänningarnas språk, blod och sinnelag. Med hänvisning till folkens självbestämmanderätt ansåg ålänningarna att de borde ha en moralisk rätt att själv fatta beslut om sin statliga ställning. På denna grund skapades diskursen om en evig längtan efter att återförenas med Sverige och rörelsen vann snabbt stort understöd, bland annat med stöd av inlägg i tidningen *Åland*.¹⁹

16. Per Olof Sjöstrand, 'Felix Christiansson. En bortglömd vänsterman', *Åländsk Odling* 74 (2023), s. 128.

17. Se t.ex. DC KD 38/1177-1922, KD nr. 1161-1210 1922, DC KD 80/1188-1921, KD nr. 1141-1185 1921, DC-Stapo, RA.

18. DC KD 51/1178-1922, KD nr. 1161-1210 1922, DC-Stapo, RA. Originalcitat på finska: ”Tarvitaan herkkäuskoisuutta ja todistuksia vaatimatonta mieltä, jotta voisi enemmän väittää kommunismista yhteiskunnallisena vaarana täällä.”

19. Om Ålandsrörelsen och Ålandsfrågan, se t.ex. Nordman & al., *Det åländska folkets historia* V:2, passim; Ida Jansson Scherman, 'Blod, jord och rättvisa. Idéer och uppfattningar under den åländska självstyrelsens första decennier', *Historisk Tidskrift för Finland* 106 (2021:4), s. 565, 573-576; Ida Jansson, 'The implementation of an international decision at the local level. The League of Nations and the Åland Islands 1920-1951', *Journal of Autonomy and Security Studies* 4 (2020:1), s. 37-38; Martin Hårdstedt, *Finlands svenska historia* (Helsingfors 2023), s. 234. Om tidningen *Ålands* inverkan, se t.ex. DC KD 139/1114-1920, pmp 21, DC-Stapo, RA.

Av statsledningen och säkerhetspolisen sågs ålänningarnas patriotiska verksamhet för det egna folkets bästa och för att ändra landskapets statliga ställning som ett hot som behövde övervakas. I statsmaktens ögon handlade det om en separatism som kunde klassas som kriminell, eftersom den äventyrade statens geografiska gränser och den därmed sammankopplade säkerheten – samtidigt som den påvisade ålänningarnas illojalitet mot staten Finland.²⁰ I ålänningarnas ögon framstod däremot statspolisens övervakning som ett undertryckande av deras nationella självbestämmanderätt.

Konflikten mellan statspolisen – som hade statens intresse för ögonen – och ålänningarnas egna önskemål avspeglades i övervakningen. Detektiverna betraktade all åländsk verksamhet ur den statliga lojalitetens synvinkel och gjorde anteckningar om uttalanden och handlingar som uttryckte ålänningarnas sympatier för Sverige och svenskheten: Vilken-dera statens flagga hissade lokalbefolkningen? Vilka färger klädde de sig i? Vad hade de för åsikt om Ålands statliga ställning? Hur förhöll de sig till firandet av finländska högtider? Och – hejade de på finska idrottare under de olympiska spelen?²¹

De två hotbilderna knöts även samman. För det första noterade statspolisen att vissa kommunister hade svensksinnade åsikter. Således förelåg ingen konflikt mellan kommunisternas internationalistiska klasspolitik och främjandet av den egna etniska minoritetens intressen. Till exempel Felix Christiansson betonade starkt ålänningarnas svenskhet, trots att han var verksam inom Haraldsby arbetarförening som hade finskspråkig majoritet.²² För det andra fanns det under vårvintern 1920 misstankar om att Sverige inte endast strävade efter att

20. Om statsmaktens perspektiv, se även Calle Koskela, 'Häktningen och benådningen av Carl Björkman och Julius Sundblom', Sia Spiliopoulou Åkermark (red.), *Styr ålänningarna sitt öde? Demokratiperspektiv på Åland* ([Mariehamn] 2021), s. 268. Statspolisens perspektiv syns i hela källmaterialet. Om patriotismen, se Janne Holmén, 'Åland. Navigating between possible identities, 1852–2012', Samuel Edquist & Janne Holmén (eds.), *Islands of Identity. History-writing and Identity Formation in Five Island regions in the Baltic Sea*, Södertörn academic studies 59 (Huddinge 2015), s. 160. I uppsatsen använder vi begreppet separatist när vi skriver ur statens representanters synvinkel.

21. Se t.ex. 'Tietoja tilanteesta Ahvenanmaalla elokuun puolivälissä 1920', UM KD 371/679–1920, 9 M, UM; 'Ahvenanmaa N:o 1/21', 'Ahvenanmaa 2/21', 'Ahvenanmaa 5/21', 9 M1, UM; huvudavdelningens personkort Alfons Sundblom, DC-Stapo, RA.

22. DC KD 241.243/2244–1920, DC-Stapo, RA; 'Ahvenanmaa N:o 1/21', 9 M1, UM; DC KD 35/1105–1920, KD nr. 1100–1125 1920; Sjöstrand, 'Felix Christiansson', s. 136.

främja Ålandsrörelsens verksamhet. Enligt myndighetens uppfattning fick finländska kommunister hjälp med att organisera ett nytt rött upp-
ror, vilket skulle göra det möjligt för Sverige att ockupera Åland och
lösa Ålandsfrågan till sin fördel. Statspolisen baserade sina misstankar
på svenska truppers verksamhet på Åland under inbördeskriget och
på det faktum att finländska kommunister som flytt till Sverige och
var aktiva där tilläts vara verksamma utan synbara kontrollåtgärder.²³

Sommaren 1920 ledde Ålandsfrågan och den osäkerhet kring land-
skapetets statliga ställning som den var sammankopplad med till kon-
frontationer mellan statspolisen och lokalbefolkningen – på ett sätt
som visar att stämningarna kring övervakningen hade ett särdrag
som skilde Åland från det övriga Finland. Motsättningarna mellan
övervakare och övervakade blossade upp när statsmakten arresterade
Julius Sundblom och en annan aktiv medlem i Ålandsrörelsen, Carl
Björkman (f. 1873), bägge misstänkta för landsförrädisk verksamhet.
Bakom arresteringen låg både ålänningarnas negativa inställning till den
självstyrelselag som Finlands riksdag hade stiftat och deras kopplingar
till statsmakten i Sverige. Detektiverna vid statspolisens lokalavdelning
i Mariehamn fick på flera sätt erfara att de representerade en oönskad
myndighet. I inlägg i tidningen *Åland* krävdes att statspolisen skulle
lämna landskapet och detektiver utsattes hot i samröre med ålänningar.
Därtill vägrades statspolisens personal betjäning när de skulle uträtta
vardagliga ärenden, till exempel när de ville hyra fordon eller lägen-
heter och när de inhandlade dagligvaror. Konflikten blev också synlig
i den lokala polisens ovillighet att samarbeta.²⁴

Prioriteringen av hotbilderna

Efter att Nationernas förbund fattat beslut om Ålands statliga ställning
sommaren 1921 lättade spänningarna så småningom. Så skedde trots att
resultatet av det internationella avtalet och det självstyre detta innebar
inte svarade mot ålänningarnas önskemål. Fastän Åland för säkerhets-
myndigheterna fortfarande representerade ett opålitligt gränsområde
omvärderade man vid denna tidpunkt inom statspolisen hur de knappa
resurserna skulle användas. Resultaten av informationsinsamlingen

23. Holmströms brev till utrikesministern, 9 M, UM.

24. Piia Vuorinen & Tiina Lintunen, 'Valvonnans vihastuttamat – Suomen turvallisuus-
poliisin ja ahvenanmaalaisten välinen jännite 1920-luvulla'. Artikeln är accepterad för
publicering i *Historiallinen Aikakauskirja* och utkommer våren 2026.

hade gett vid handen att situationen hade lugnat ner sig.²⁵ Det handlade med andra ord delvis om att behovet att utöva kontroll var ringa.

I början av 1920-talet känntecknades säkerhetspolisens verksamhet av arresteringar på lättvindiga grunder och insamling av bevismaterial för hovrätterna, de lägsta rättsinstanserna där stats- och landsförräderibrott behandlades.²⁶ På Åland hade statspolisen aldrig kunnat utöva detta uppdrag ordentligt, utan hade helt koncentrerat sig på informationsinsamling. Vecko- och verksamhetsrapporterna visar att endast ledarfigurerna för Ålandsrörelsen hade arresterats och att inga andra förhör hade genomförts. Av kommunisterna är det endast Erik Jorpes som verkar ha blivit förhörd av säkerhetspolisen. Det fanns dock inte tillräckliga bevis för ett åtal, och den misstänkte reste till Stockholm, bortom statspolisens räckvidd.²⁷ Myndigheten var likaså överksam gentemot Ålandsrörelsen – bortsett från informationsinsamlingen. Efter att landskapets två ledargestalter hade arresterats hade inga tvångsåtgärder vidtagits. I själva verket hade säkerhetspolisens chef Ossian Holmström redan under vårvintern 1921 konstaterat att Ålandsrörelsens motstånd var av rätt passiv art och att kontrollåtgärder således inte krävdes:

Även om jag skulle sammanställa flera observationer, skulle man ändå inte kunna dra någon säker slutsats och det är svårt att tro att åläggningarna verkligen skulle ta till aktiva åtgärder: Protester, ”passivt” motstånd och förakt har varit deras vapen i kampen för en ”rättsseger”.²⁸

I den åländska historieskrivningen har man likaså gjort tolkningen att Julius Sundblom i slutändan representerade en pragmatisk och laglydig linje i relation till staten Finland.²⁹ I december 1921 stiftade riksdagen en lag som fick följder för säkerhetspolisens kontrollpolitik. Enligt lagen skulle personer som hade strävat efter att ändra Ålands statliga ställning, liksom även värnpliktiga som hade försummat att infinna sig

25. KD-dokument, nr. 1141–1185 1921, DC-Stapo, RA.

26. Se t.ex. Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, passim.

27. Avdelningen i Mariehamn förhörd Erik Jorpes i maj 1920 och skickade förhørsprotokollet till huvudavdelningen, men dokumentet finns inte bland de arkiverade förhørsprotokollen. Brevdiarier 1920, DC-Stapo, RA.

28. 'Ahvenanmaa 3/21', 9 M1, UM. Originalcitatt på finska: ”Vaikka kokoaisinkin useampia huomioita, ei kuitenkaan voisi tehdä mitään varmaa johtopäätöstä ja vaikeata on uskoa että ahvenanmaalaiset todella ryhtyisivät aktiiviseen toimintaan: Vastalauseet, ’passiivinen’ vastarinta ja halveksuminen ovat olleet heidän aseensa taistelussa ’oikeus voittoon.’”

29. Nordman & al., *Det åländska folkets historia* V:2, s. 72.

till uppååd, befrias från åtal.³⁰ Syftet med lagen var att bereda väg för en förlikning och ett samförstånd mellan landskapet och staten, men den formade samtidigt sättet att tolka hotbilder kopplade till Åland. I kombination med garantierna om instiftande av självstyrelse samt garantier kopplade till det svenska språket och den svenska kulturen gav lagen upphov till en situation där statsmakten inte längre tolkade ålänningarnas sympatier för och kontakter till Sverige som verksamhet som akut hotade statens säkerhet.

Verksamheten vid Mariehamnsavdelningen hade på huvudavdelningens initiativ börjat köras ner redan under sommaren 1921, det vill säga ungefär samtidigt som Nationernas förbund fattade beslut i Ålandsfrågan. Orsaken var att resurserna behövdes på fastlandet eftersom de kommunistiska hotbilderna skärptes i det övriga Finland, vilket krävde en omprioritering av de objekt som skulle övervakas. Först drog man utan förvarning av det tillägg som personalen föregående sommar beviljats på lönen på grund av de utmanande arbetsomständigheterna. Detta skapade bitterhet bland personalen och fick många att överväga att säga upp sig. Avdelningschefen Vuoksi konstaterade att regeringen genom att så kännbart sänka personalens löner hade ”rånat” den på i stort sett alla möjligheter till underrättelseverksamhet.³¹

Vid årsskiftet 1922 lades Mariehamnsavdelningen ner och ansvaret för övervakningen av landskapet föll på en ensam representant för statspolisen.³² Bakom beslutet låg ett politiskt tryck som de stärkta kommunistiska hotbilderna i fastlandet gav upphov till. Staten hade dragit in på gränsbevakningen vid östgränsen och därför ansågs behovet av säkerhetspolisens närvaro vara större där än på Åland. I riksdagen ifrågasatte den vänsterliberala riksdagsledamoten Georg Schuman (f. 1870) i december 1921 i ett tal statspolisens hela verksamhet på Åland. Han påstod att statspolisen med sin övervakning inte fick uttrycka misstankar gentemot ålänningarna efter att landskapets statliga ställning hade fastslagits. Därtill påminde han om ett tidigare löfte som getts i riksdagen om att det var tänkt att säkerhetspolisens verksamhet

30. Laki syyteen sikseen jättämisestä henkilöihin nähden, jotka ovat toimineet Ahvenanmaan irrottamiseksi Suomesta tai laiminlyöneet asevelvollisuuskutsuntansa Ahvenanmaalla (310/1921), finlex.fi; digitoidut valtiopäiväasiakirjapöytäkirjat II/1921 s. 1167, 1198, avoindata.eduskunta.fi; Koskela, 'Häktningen och benådningen', s. 282–287.

31. DC KD 200/1189–1921, KD nr. 1186–1260, DC-Stapo, RA.

32. DC KD 2627/1960–1921, sakmapp (smp) 694, pmp H14457, DC-Stapo, RA.

på Åland skulle avslutas. Samtidigt diskuterade riksdagen till och med nedläggandet av hela statspolisen. En kommitté tillsattes för att planera en omorganisering av polisväsendet, eftersom alla riksdagsledamöter inte ansåg att en riksomfattande säkerhetspolis var nödvändig. Säkerhetspolisen strävade efter att stärka sin osäkra position och berättiga sin existens genom att hänvisa till sitt antibolsjevistiska arbete.³³

Säkerhetspolisen fick visserligen behålla sitt anslag i statens budgetbehandling.³⁴ Att påvisa behovet av säkerhetspolisens verksamhet för att motverka nedläggningshotet krävde dock att man ständigt kunde visa prov på att arbetet var effektivt, och ett sådant resultatkrav var omöjligt att uppfylla på Åland. Säkerhetspolisens strävan att göra sina mest betydelsefulla arresteringar i samband med budgetförhandlingarna för att påvisa myndighetens nödvändighet gick inte att sammanjämka med Ålands kontrollpolitiska verklighet.³⁵

I februari 1922 framförde säkerhetspolisens chef, den före detta aktivisten Ossian Holmström, ett klagomål till den nyvalde inrikesministern Heimo Helminen (f. 1878, Framstegspartiet). Han framhöll att den av honom ledda organisationen omöjligt kunde trygga statens säkerhet med de resurser den tilldelats. Holmströms åsikt var att ett nytt uppror var sannolikt och det skulle anta allt hotfullare och mer vågade former, samtidigt som statspolisen med sina knappa resurser var oförmögen att svara mot hotet. Uppfattningarna om de kommunistiska hotbildernas växande styrka realiserades framför allt vid Finlands östliga och nordostliga gräns, där gränsbevakningen hade trappat ner sin verksamhet. Dessutom krävde de förhör som skulle göras med från Sovjetunionen evakuerade finländare att statspolisen var närvarande i gränstrakterna.³⁶

---

33. Digitaliserade riksdagsdokument, protokoll, II/1921 s. 1244–1247, 1254–1257, avoindata.eduskunta.fi; 'Budgetbehandlingen i riksdagen', *Åland* 17.12.1921. Om kommittén, se Hietaniemi, *Lain etuvaltiossa*, s. 78–83. Om Georg Schaumans politiska bakgrund, se Vesa Vares, 'Schauman, Georg', *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu* (SKS 1997).

34. Åren 1921 och 1922 var anslaget 2,5 miljoner mark. Suomen asetuskokoelma 1921, s. 274, och 1922, s. 93, NB.

35. Om den statliga budgetförhandlingen, se Jarmo Lindén, *Turvallisuuden hinta. Eduskunta ja vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä turvaavan kontrollikoneiston rahoittaminen budjettivuosina 1922–1928*, avhandling pro gradu vid Åbo universitet 1991, s. 56.

36. DC KD 580/1697–1922, smp 696; 'Sisäasiainministeriölle' 21.12.1921, 'Sisäministeriölle' 23.12.1921, smp 694, DC-Stapo, RA. I februari 1922 skedde den s.k. fläskrevolten, vilket ledde till att statspolisens chef önskade få ytterligare resurser för att övervaka även norra Finland. DC KD 181/196–1922, smp 696, DC-Stapo, RA. Om Holmströms

Denna synpunkt sammanfattar effektivt varför det var möjligt att minska övervakningen på Åland – kommunismen utgjorde inget särskilt hot i landskapet. Dessutom lyckades man inte där längre väcka åtal mot personer som skulle ha uppvisat illojalitet mot staten och ålänningarna var sist och slutligen ganska få, färre än 21 000 personer.³⁷

Övervakningen av Åland tynar bort helt

Vårvintern 1922 var Ålands säkerhetspolitiska läge så lugnt att bristen på arbetsuppdrag började te sig frustrerande för den enda representanten för statspolisen som blivit kvar i landskapet. Valter Vuoksi, som tidigare hade lett lokalavdelningens verksamhet i Mariehamn, hade en bakgrund som jägarlöjtnant med erfarenhet av att sitta fängslad i Spalernaja-fängelset och började längta efter en aktivare underrättelseverksamhet än den som drevs på Åland. I brev till sina förmän i Helsingfors beskrev han sin isolerade ställning, sitt otacksamma uppdrag, bristen på arbetsuppgifter och tristessen som hade en paralyserande inverkan. Han önskade att han skulle skickas till östgränsen för att bli chef för statspolisens avdelning i Viborg, och att han skulle belönas med en ny officersgrad för den tid han tillbringat ”i Ålands gränsbevakning”. Vuoksi fick sin önskan uppfylld i slutet av 1922 när han fick åka till Viborg för att spåra kommunister.³⁸

Den tristess som Vuoksi upplevde berodde delvis även på att den kamratkrets som jägarna bildat gradvis höll på att falla sönder och att han därför kände sig isolerad i den svenskspråkiga miljön. Vuoksis modersmål var finska, och därmed kan hans erfarenhet jämföras med den som en finskspråkig militärmusiker som kom till Åland till följd av inbördeskriget nedtecknade. Mannen blev uttråkad i den främmande språkmiljön och längtade hem, ”för alla är de hurrare här”.³⁹ Vuoksis kamratkrets av jägare hade börjat sönderfalla när den Ålandsbördige

---

bakgrund, se Martti Ahti, *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921, fasismin aave 1927, Mäntsälän kapina 1932* (Helsinki 1990), s. 54; Lackman, ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi”, s. 205–206.

37. Tilastollisia tiedonantoja n:o 23, s. 97, <https://www.doria.fi/handle/10024/91484>.

38. ’Etsivän Keskuspoliisin päälliköille’, ’Maarianhamina 18.11.1922’, DC KD 32/1177–1922, pmp H14457; DC KD 57/1178–1922, KD nr 1161–1210 1922, DC-Stapo, RA.

39. Per Olof Sjöstrand, ’Walfred Kajala. En finsk soldat på Åland’, *Åländsk odling* 72 (2021), s. 188. Vi behandlar språkets betydelse för statspolisens verksamhet på Åland närmare i vår andra artikel. Vuorinen & Lintunen, ’Valvonnan vihaustuttamat’. Originalcitrat på finska: ”sillä kaikki ne tääl ompi hurreja”.

jägarlöjtnanten Oskar Karlsson (f. 1895) ansökte om förflyttning till Helsingfors sommaren 1920. Karlsson hade valt att i första hand lojalt tjäna den lokalt föraktade säkerhetspolisen och deltagit i arresteringarna av landskapets ledargestalter – och därför blivit ett hatobjekt för Ålandsrörelsens anhängare. Efter detta hade jägarlöjtnanten Carl Sowelius (f. 1881) gått över från detektivarbetet till gränsbevakningen.⁴⁰ Vuoksis övriga arbetskamrater hade blivit uppsagda när Mariehamnsavdelningen lades ner.

Vuoksis efterträdare som representant för statspolisen på Åland blev Allan Engström (f. 1877), som var svenskspråkig och bekant med de lokala omständigheterna genom att han redan tidigare hade arbetat vid avdelningen i Mariehamn. Att valet föll på Engström var dock inte självklart eftersom ortsborna kände till att han hade arbetat för statspolisen. Det förelåg därför en risk för att hans möjligheter att samla in information skulle bli ytterst begränsade. Till slut bedömde dock myndighetens inre krets att han var lämplig för uppgiften: ”För lokalbefolkningen skulle hans ankomst endast verka som att han kom på sommarlov.”⁴¹

I november 1923 överfördes Engström till kansliuppgifter i Åbo, vilket sammanföll med att uppdraget som statspolisens representant på Åland lades ner och verksamheten där slutgiltigt upphörde. Med detta försvinner Åland nästan fullkomligt från statspolisens arkivkällor fram till 1930-talets senare hälft. Åland hörde till den krets som statspolisens Åboavdelning ansvarade för, men trots detta inrymmer observationer från landskapet, nedtecknade av en informatör, ett enda dokument. Utifrån underrättelsearbetet på fastlandet mottog statspolisen även enstaka andra uppgifter om Åland, men landskapet var inte längre under regelrätt övervakning.⁴² Enskilda underrättelser om kommunisters kontakter var för knappa för att statspolisen skulle ha återupptagit intresset för att bevaka landskapet Åland.

---

40. UM KD 303/664–1920, 9 M, UM; pmp H13470, DC-Stapo, RA; *Suomen jääkärien elämäkerrasto* (Porvoo 1938), s. 275, 741–742.

41. Pmp H13119; DC KD 36/1177–1921, DC KD 191/1120–1920, pmp 21, DC KD 76/1180–1922, pmp H14457; personuppgifter, KD nr. 1100–1125 1920, DC-Stapo, RA; 'Mariehamn och Åland', *Åland* 9.4.1921.

42. Smp 1420; DC KD 412/941–1925, smp 2879, DC-Stapo, RA; DC KD 199/824–1932, smp 1421, DC-Stapo, RA; BD 126/24-1933, Ea 8, Mh:s polisavdelning, AILÅ. Originalcitrat på finska: ”Paikkakuntalaisille näkyisi hänen tulonsa vain kesälomalle tulolta.”

Efter 1923 riktade säkerhetspolisen inga resurser till att övervaka Åland på över ett årtionde, trots att myndighetens anslag växte markant i statens budgetpropositioner.⁴³ Förklaringen ligger huvudsakligen i att de hotbilder som styrde övervakningen och att de grupper som klassades som farliga för staten var förknippade med vad som uppfattades som vänsterradikalism. Övervakningens riktning befästes i en instruktion som statspolisen utarbetade 1927. Enligt instruktionen skulle övervakningen utöver kommunister även gälla vänstersocialister. Till listan lades även fascister och motståndare till den republikanska statsformen, men inte åländska separatister.⁴⁴

Fastän säkerhetspolisen lade ner övervakningen på Åland, och trots att separatisterna inte kunde åtalas, förblev Ålandsrörelsen inte helt utan uppmärksamhet från statsförvaltningens sida. När Julius Sundblom fortsatte sin verksamhet i riktning mot Sverige uppmärksammade en chargé d'affaires vid Finlands ambassad i Stockholm utrikesministeriet på saken. Denne skrev till exempel i ett brev till Helsingfors i februari 1932 bekymrat att Sundblom återigen hade talat om hur han fortfarande såg det som sin uppgift att beskydda Ålands självstyrelse mot anfall från Finlands håll. Han berättade även att Sundblom hade delat ut förtjänsttecken till svenskar för arbete som dessa utfört för Ålands bästa och att man ifall Ålandsfrågan återaktualiserades inte "längre skulle möta endast 'separatister' på Åland, utan kanske till och med öppna upprorsmän".⁴⁵ Dessa farhågor som nådde utrikesministeriet ledde ändå inte till att statspolisens verksamhet på Åland återupptogs.

-
43. År 1923 fick statspolisen ett anslag på 5,2 miljoner mark och ett extra anslag på en miljon. År 1924 ökades anslaget till 7,5 miljoner mark. *Suomen asetuskokoelma* 1923, s. 66, 411 och 1924, s. 969, NB. Under tidsperioden skedde ingen särskild inflation som skulle förklara ökningen i summan: Kuluttajahintaindeksillä on pitkä historia, guides.stat.fi. Höjningen av anslaget förklaras sannolikt av upplösandet av det kommuniststämplade Finlands socialistiska arbetarparti (FSA). I samband med upplösandet dömdes sammanlagt 189 personer för förberedande av statsförräderi, men ännu fler arresterades. Om upplösandet av FSA, se t.ex. Jaakko Mäkelä, "Suuri leikkaus" 1923. *Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen lakkauttaminen sisäpoliittisena prosessina* (Turku 1980).
44. Ahti, *Kaappaus?*, s. 107. Om övervakningen och övervakningsobjekten mer allmänt, se Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*; Mainio, *Näkymätön sota*; Silvennoinen, *Salaiset aseveljet*.
45. Rapport från ambassaden i Stockholm till utrikesministeriet 26.2.1932, Politiska rapporter angående Åland 1932–1939, 9 II A.i.c., UM. Originalcitat på finska: "en luule, että me enään tapaisimme Ahvenanmaalla pelkkiä 'separatisteja', vaan ehkäpä suoraan ilmikapinoitsijoita."

Passkontrollens betydelse för övervakningen

Utöver resursbristen och det förändrade säkerhetspolitiska läget påverkades beslutet att lägga ner säkerhetspolisens avdelning i Mariehamn också av en omorganisering av passagerartrafikens passkontroll, som inrikesministeriet fattade beslut om i december 1921. Enligt beslutet skulle ansvaret över passkontrollen övergå från statspolisen till den lokala polisen, och i samband med detta föreslog statspolisens chef Ossian Holmström för inrikesministern att avdelningarna i Mariehamn och Hangö skulle läggas ner.⁴⁶ Förslaget visar att det allmänna övervakningsarbetet på Åland delvis hade varit obetydligt på grund av att detektiverna i Mariehamn varit upptagna med passkontrollen. Vår tolkning är att hänvisandet till passkontrollen samtidigt handlade om en mer grundläggande omfördelning av resurserna, genom vilken man eftersträvade att förstärka arbetet mot Sovjetunionen och kommunismen.

Enbart lokalpolisens resurser var ändå inte tillräckliga för att handha passkontrollen i Mariehamn. Senast i början av 1930-talet betalade statspolisen ut en ersättning åt den poliskonstapel som ansvarade för passkontrollen, vilket innebar att han kunde omnämnas som ”en representant för statspolisen”.⁴⁷ Det är inte känt i vilken grad passkontrollanten fungerade som statspolisens ögon och öron i bevakningen av statligt misstänkta personer – om han gjorde det alls – eller hur mycket information han samlade in om omständigheter som intresserade säkerhetspolisen och resenärer som väckte misstankar. I mitten av 1930-talet, när mängden turister som besökte landskapet under sommarmånaderna ökade, var lokalpolisens arbetskraft otillräcklig för uppdraget. Eftersom säkerhetspolisen inte hade personalresurser att avstå löstes situationen genom att man anlidade konstaplar från Rörliga polisen, vilka samtidigt fick utbildning i nationellt detektivarbete av statspolisen.⁴⁸

---

46. DC KD 2730/1971–1921, smp 694, DC-Stapo, RA. Om överförandet av passkontrollen: DC KD 2732/1971–1921, 'N:o 21140', smp 694, DC-Stapo, RA; IM KD 165/440, Db 21, inrikesministeriets arkiv, RA. Praktikerna kring passkontrollen varierade dock under årtiondets lopp. Se t.ex. 'Ank. 13/2.25', Ea 7, BD 57/121–1932, Ea 8, Mh:s polisavdelning, AILÅ.

47. BD 57/121–1932, Ea 8, Mh:s polisavdelning, AILÅ.

48. 'Till polismästaren i Mariehamn' 7.4.1936, 'Till Polisnrättningen i Mariehamn' 20.5.1936, 'Till Polisnrättningen Mariehamn' 12.5.1937, Ea 9, Mh:s polisavdelning, AILÅ; 'Självtstyrelsen', *Åland* 21.9.1935, 8.5.1937, 22.5.1937, 7.5.1938, 4.6.1938; DC KD

Med hjälp av dessa sommarassistenter började statspolisen steg för steg återvända till att övervaka Åland och få en bättre uppfattning om händelserna i landskapet. De poliser som kommenderats till Mariehamn introducerades förutom passkontrollen också i säkerhetspolisens arbetsområde. I alla fall i maj 1936 lovade statspolisens långvariga chef Esko Riekki (f. 1891) att två för uppdraget utvalda konstaplar, Nils Luomaa (f. 1913) och Runar Träskman (f. 1909), skulle få ett extra arvode ”för att täcka utgifter till följd av boende och underrättelsearbete samt utgifter för fester”.⁴⁹ Löftet om ett arvode tyder på det var tänkt att männen utöver att sköta passkontrollen även skulle samla in annan information som var av intresse för statspolisen.

Säkerhetspolisen hade ändå metoder för att samla information också utanför sommarmånaderna ifall det var nödvändigt. De misstankar om spioneri som väcktes mot tysken Albrecht Grüssner (f. 1910) i september 1937 är ett bra exempel på detta. Sjöbevakningskretsens chef informerade chefen för statspolisen om att en misstänkt tysk man utförde mätningar och lodning på Åland. Upplysningarna om misstänkt spioneri var inte de första angående Albrecht Grüssner som statspolisen hade fått, men den här gången uppmanade Esko Riekki Åboavdelningen att diskret och varsamt ta reda på mer om Grüssner. Insamlingen av information förutsatte att detektiverna vände sig till de lokala polismyndigheterna.⁵⁰

När Grüssner, som hade utgett sig för att vara doktor, skrev tyskspråkiga artiklar för en geopolitisk tidskrift och ordnade älgjakt för en landshövding och en tysk militärattaché blev även inrikesminister Urho Kekkonen (f. 1900) orolig. Enligt Riekki var skrivierna beklagliga, men i brist på klara bevis på spionverksamhet blev det enda alternativet att landsförvisa utlänningen – ”och eftersom [statspolisen] inte har en egen man på Åland, är det svårt att vidta [andra] åtgärder angående honom”, klagade chefen för statspolisen.

815/2035–1936, pmp H14388; DC KD 257/881–1937, pmp H13167, DC-Stapo, RA. Om detektivutbildningen som statspolisen erbjöd Rörliga polisen, se Hietaniemi, *Lain etu-vartiosta*, s. 181–182.

49. ’29/5–36’, pmp H14388, DC-Stapo, RA. Originalcitat på finska: ”asumiseen sekä tiedustelusta koituvien menojen ja juhliissa syntyvien kulujen kattamiseksi.”

50. Pmp 11264, DC-Stapo, RA. Citat: ’27/12–1937 ip.’, pmp 11264, DC-Stapo, RA. Följande stycke utgår från samma källa. Om Grüssner, se även Alekski Mäki, *Etsivän keskus-poliisin/Valtiollisen poliisin saksalaisiin kohdistama valvonta Suomessa 1933–1945*, avhandling pro gradu vid Tammerfors universitet 1995, s. 26.

Statspolisen återvänder till Åland

Både spionerimisstankarna mot Albrecht Grüssner och det överhängande krigshotet blev synliga inom statspolisens verksamhet genom att dess ledning reagerade på bristerna i övervakningen av Åland under hösten 1937. Enligt Esko Riekki verkade situationen ha utvecklats på ett sådant sätt att ”man så småningom redan borde få en statspolisens man till Åland”. Myndigheten hade dock varken ekonomisk möjlighet eller intresse för att återupprätta en separat lokalavdelning, utan övervakningen byggdes upp genom att statspolisen anlidade en fastanställd passkontrollant för uppdraget. Riekki bedömde att det för en representant för statspolisen i rollen som passkontrollant skulle var naturligt att vara i kontakt med de lokala myndigheterna, få tillgång till utlänningars pass, utföra underrättelseuppdrag och rekrytera informanter till myndighetens hjälp. Den erfarna chefen anade att det skulle vara omöjligt att arbeta effektivt på Åland som detektiv för statspolisen.⁵¹ Riekki var säkerligen medveten om de konfrontationer och utmaningar som statspolisens detektiver i landskapet hade mött i början av 1920-talet.

Motsatsförhållandet mellan behovet av övervakning och de tillgängliga resurserna är anmärkningsvärd: Finland och Sverige hade i flera år planerat att befästa landskapet och förnya de internationella avtalen gällande Åland, en process som man kallat den andra Ålandsfrågan. I denna atmosfär blev statspolisens uppgift att kartlägga åsikterna hos ålänningarna – som principiellt motsatte sig planerna – för att försäkra sig om deras statliga pålitlighet.⁵² Verksamheten startades ändå med hjälp av endast en passkontrollant – under sommarmånaderna var kontrollanterna tre till antalet. Inom statspolisen ansåg man det ändå vara så viktigt att anställa en särskild ”statspolisens man” att den anställdas lön inledningsvis skulle betalas ur dispositionsmedlen, ifall myndigheten inte tilldelades extra anslag. Avdelningschefen i Åbo,

51. SP KD 46/1759–1938 (citrat), pmp H13752, DC-Stapo, RA. I Degerby förblev passkontrollen helt och hållet på den lokala polisens ansvar och åtminstone år 1939 betalade statspolisen ut en ersättning för denna tjänst. B.D. 163/117–1937, B.D. 276/163–1938, B.D. 152/181–1939, B.D. 232/190–1939, B.D. 265/191–1939, B.D. 300/196–1939, Ea 10, Föglö länsmansdistrikt, AILÅ.

52. Om den andra Ålandsfrågan, se t.ex. Gustavsson, *Ålandsöarna*; Nordman & al., *Det åländska folkets historia* V:2, s. 328–335, 345–351.

Valter Vuoksi (t.v.), Nils Luomaa och Eugen Berglund arbetade under olika tider för statspolisen på Åland. Bild: EK-Valpos personmappar, Riksarkivet.

Aarne Korpimaa (f. 1912), rekommenderade Nils Luomaa som redan tidigare hade skött passkontrollen. Luomaa hade sedermera bytt sina uppgifter inom Rörliga polisen mot att sälja radioapparater och dragspel men hade visat intresse för en ny Ålandskommendering. Det som talade för Luomaa var att han kände till de lokala omständigheterna och hade bevarat sin relation till den lokala polisen, samt att han blivit instruerad i statspolisens verksamhetsområde och uppförde sig artigt. Som en svaghet noterades en viss benägenhet till ”upplåsthet och snobberi”⁵³

Fastän Luomaa blev passkontrollant i Mariehamn fortsatte han parallellt att sälja radioapparater och dragspel. Försäljningsverksamhetens syfte var att undergräva misstankarna om att han arbetade för statspolisen. Därför gjorde Luomaa några gånger reklam för sina apparater i tidningen *Åland*: ”Jag har försökt intala de nyfikna att jag är en ivrig affärsman”, rapporterade han. I flera åländska kretsar

53. Åboavdelningen förordnade två passkontrollanter till hjälp under sommarmånaderna. 'Ote osastop. Aarne Korpimaan [...]', DC KD 257/881-1937, 'Luomaa, Nils Johan', '24/3-1938', pmp H13752; SP KD 199/795-1938, smp 2879, DC KD 257/881-1937, DC-Stapo, RA; *Åland* 7.5.1938; 4.6.1938.

var man dock medveten om att Luomaa arbetade för statspolisen, vilket gjorde det svårt för honom att samla in användbar information vid sidan om försäljningsarbetet. Trots detta fortsatte han ihärdigt att uppträda som försäljare.⁵⁴ Det som gör försäljningsverksamheten särskilt intressant är att statspolisens täckmanteluppgifter ofta var kortvariga. Möjligtvis handlade det också om ett sätt för honom att utöka inkomsterna, eftersom statspolisens löner var relativt låga.⁵⁵

Återupptagandet av statspolisens verksamhet skedde på flera sätt amatörmässigt. Passkontrollantens personliga lägenhet – där också de andra passkontrollanterna logerade under sommarmånaderna – fungerade även som ett arbetsrum där de dagliga listorna över resande skrevs och rapporter sammanställdes. Även utlänningar som ansökt om vistelsevisum behövde besöka passkontrollantens lägenhet, varför Luomaa hos sina förmän anhöll om ett litet tilläggsanslag för ”kansli-rumsbekvämligheter”. Till en början hade han inte ens en skrivmaskin, ett arkivskåp eller arkivappar. Passkontrollanten, som även kallade sig detektiv, bevarade resenärslistorna och de upplysningar som hade koppling till övervakningsarbetet i en skrivbordslåda, vilket är beskrivande för hur vårdslösa och primitiva arkivpraktikerna var. Arkivarbetet hade skötts rätt ytligt även i början av 1920-talet, eftersom statspolisens arkiv knappt innehöll någon uppföljningsinformation angående de misstänkta.⁵⁶

Användandet av informationskällor som inte ingick i statspolisens personal (spanare och informanter) utgjorde myndighetens viktigaste

Nils Luomaa försökte skaffa tilläggsförtjänster och information som var av intresse för statspolisen genom försäljningsverksamhet. Bild: Annonns i tidningen Åland 6.3.1943.

54. SP KD 29/756–1939 (citat), smp 2883; anmälan 2208/19.11.1938, smp 2880, DC-Stapo, RA; *Åland* 17.12.1938, 6.3.1943.

55. Om de låga lönerna, se t.ex. Lackman ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi’, s. 212.

56. SP KD 230/789–1939, pmp H13752; SP KD 199/795–1938, smp 2879; ’Salainen’, 21.1.1939, smp 2881, DC-Stapo, RA.

metod för insamling av information. Genom att anlita informanter kunde man förbigå de ringa personalresurserna, varför man började utveckla ett särskilt informant nätverk även på Åland 1939.⁵⁷ Åtminstone detektiven Arvid Ojasti (f. 1903) sändes ut för att skapa nätverket, och denne sammanställde under resan en lista på personer som kunde rekommenderas som informationskällor. Enligt Ojasti var fastlandsfinländare i regel pålitliga. Nätverket bestod ändå inte av enbart finskspråkiga personer. Bland informanterna fanns även en kapellmästare på en restaurang som kom från en svenskbygd på fastlandet och som dagtid sålde radioapparater och därigenom träffade många människor. Listan rymde även sådana personer som Ojasti ansåg vara samarbetsvilliga på grund av statspolisens övertalningsmetoder. Denna metod kunde till exempel gå ut på att gynna medborgarskapsansökningar eller att utnyttja alkoholens dragningskraft: enligt detektiven kunde den tyska vaktmästaren vid Societetshuset, som hade ansökt om finskt medborgarskap, vara en god informationskälla ”då det gäller mystiska utläningar”. Att rekrytera en redaktör vid tidningen *Åland* som informationskälla ansåg Ojasti vara en lätt affär eftersom denne var alkoholist. Det som talade för rekrytering av redaktören var att han hade kopplingar till skyddskåren och möjligheter att ställa frågor utan att väcka uppmärksamhet.⁵⁸

Åtminstone kapellmästaren och redaktören fungerade senare som statspolisens informationskällor. Uppgifterna om antalet personer som var upphovsmän till de svensk- och finskspråkiga upplysningarna som ingår i arkivmaterialet, liksom deras identiteter, är osäkra – men informant nätverket verkar ha varit väldigt begränsat. Det är också oklart till vilken grad säkerhetspolisen ansåg dessa upplysningar vara av nytta. Däremot är det av intresse att Luomaa skickade några av informanterna till Helsingfors för att underlätta samarbetet med statspolisen – det vill säga för att personerna skulle bli kvitt sina ”gamla uppfattningar”. Informanterna skickade också i huvudsak in sina rapporter brevledes till statspolisens huvudkontor i Helsingfors. Detta innebar att informationsgången var trög, samtidigt som informanterna inte orkade skriva ner all information. I en rapport konstaterade en informationskälla:

57. Om betydelsen och definierandet av informanter och spanare, se t.ex. Lackman, *Esko Rieki*, s. 176–179, 203, 289; Vuorinen, *Valtiole vaaralliset*, s. 177–198, passim; Mainio, *Näkymätön sota*, s. 46; Lackman, ”’Ensimmäisen tasavallan’ turvallisuu spoliisi”, s. 220, passim.

58. ’Marianhaminassa 18.4.39’, ’Marianhamina 22.4.39’, smp 2880, DC-Stapo, RA.

”Det skulle egentligen finnas mycket att tala om, men det tar för länge att i detalj gå in på saken.”⁵⁹

Det fanns också andra detektiver som deltog i övervakningen av Åland under 1930-talets slut och under krigsåren. Luomaa fick under krigsåren sällskap av Eugen Berglund (f. 1912), Aarne Tamelander (f. 1898) och Helge Jacobsson (f. 1917).⁶⁰ Förebyggandet och avslöjandet av statsfientlig verksamhet på Åland föll ändå inte helt och hållet på Åboavdelningens ansvar, vilket indikeras av att Arvid Ojasti sändes till landskapet och av de rapporter som informanter sände in till huvudavdelningen. Samma sak antyder även de arbetsresor som Ester Löyskä (f. Rindell 1900), som arbetade med kontorsuppgifter vid huvudavdelningen, gjorde till Åland i syfte att samla in information.

Löyskä är i både ett nationellt och internationellt perspektiv en intressant person eftersom endast ett fåtal kvinnor arbetade med annat än kontorsuppgifter inom säkerhetspolisen och underrättelsetjänsten. Hon deltog på ett icke-könstypiskt sätt i att spåra statsfientlig verksamhet, i insamling av information och i upprätthållandet av kontakter med spanare. Syftet med en av hennes arbetsresor till Åland var rentav att avbryta en spanares verksamhet, men tyvärr ger källorna ingen ytterligare information om detta. Inom statspolisens inre krets uppskattades Löyskäs informationsinsamlingsresor, eftersom hon i egenskap av åländsk kvinna kunde få information om lokalbefolkningens sinnesstämningar.⁶¹

Att tolerera inkompetens

Finlands säkerhetspolis återupprättade alltså sin observationsverksamhet på Åland i början av 1938, när omständigheterna krävde en

59. Upplysning 2163/15.11.1938, smp 2880 (citatt); upplysning 2089/7.11.1938, smp 2880; smp 2880; smp 2881, ’Turku 8.5.1939’, smp 2882, DC-Stapo, RA. Om informanterna, se även Gustavsson, *Ålandsöarna*, s. 322–325.

60. Pmp H13067, H13311, H14326, DC-Stapo, RA.

61. Pmp H13764, upplysning 452/22.2.1939, smp 2881, DC-Stapo, RA; Gustavsson, *Ålandsöarna*, s. 250–251, 322. Om kvinnornas roll, se t.ex. Claire Hubbart-Hall, *Her Secret Service. The Forgotten Women of British Intelligence* (London 2024); Piia Vuorinen, ’Epäluotettavia ansioituneita ja kevytkenkäisiä? Naiset tiedustelun kohteina ja toimijoina Suomessa 1919–1944’, *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 24 (2024:1); Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, s. 171–175; Rosemary Florence Toy & Christopher Smith, ’Women in shadow war. Gender, class and MI5 in the Second World War’, *Women’s History Review* 27 (2017:5).

kartläggning av ålänningarnas sinnesstämningar och statliga pålitlighet. Övervakningen riktades mot åsikter om dagspolitiska frågor och ålänningarnas Sverigesympatier samt mot verksamhet som motsatte sig befästnings- och värnpliktsplanerna och ändringar i självstyrelselagen. Till exempel riktade man intresse mot det bondetåg som ålänningarna organiserade i oktober 1938 och den adress som de ville överlämna till Nationernas förbund.

Inom statspolisen noterades exempelvis att den svenska nationalhymnen hade sjungits när bondetåget avslutades, att åsikter som uttryckte illojalitet mot staten hade uttalats både vid och utanför lagtingen samt att enskilda personer hade sökt svenska statens stöd för att stärka den åländska självstyrelsen. Uppmärksamheten riktades även mot vissa ålänningars negativa inställning gentemot individer som var födda på fastlandet och mot farhågor som uttrycktes angående svenska språkets ställning ifall finska soldater skulle anlända till landskapet. I övervakningen lyftes även interna motsättningar bland ålänningarna fram: alla ställde sig inte lika kritiska till den finska statens planer och en del fäste mer vikt vid ekonomiska än vid politiska frågor.⁶² I detta hänseende påminde rapporteringen om motsvarande rapportering från början av 1920-talet, som likaså hade noterat ålänningarnas flerstämmighet.

Ålänningarnas oböjliga motstånd mot en ändring av landskapets militära status väckte uppmärksamhet och oro även i fastlandet, vilket också rapporterades av pressen.⁶³ När chefen för utrikesministeriets politiska avdelning, Aaro Pakaslahti (f. 1903), vårvintern 1939 gjorde en uppskattning av läget på Åland utifrån denna kontext konstaterade han: ”Tanken om att förenas med Sverige är på intet sätt aktuell, dock kan den vara latent.”⁶⁴ I det oroliga läget inom statsledningen – och således även inom statspolisen – rådde ingen total visshet om ålänningarnas lojalitet mot statsmakten. Ur hotbildsperspektivet var ålänningarnas strävan att förenas med Sverige fortfarande inte ett helt uteslutet alternativ.

62. Smp 2880; smp 2881, DC-Stapo, RA.

63. Se t.ex. ’Åtgärder till neutralitetens tryggande anses äventyra neutraliteten’, *Åbo Underättelser* 1.3.1939; ’Ahvenanmaalaisten adressin sanamuoto’, *Helsingin Sanomat* 2.3.1939.

64. Aaro Pakaslahtis memorial utgående från ett samtal med landshövding Österberg 1.3.1939, Ålandsfrågan 9 II A1, UM. Originalcitat på finska: ”Ajatus Ruotsiin liittymisestä ei ole mitenkään aktuelli, joskin se voi silti olla latentti.”

När passkontrollanten Nils Luomaa sammanställde en lista på politiskt misstänkta ålänningar i februari 1939 innehöll denna lagtingsledamöter, en redaktör vid tidningen *Åland*, en talare vid bondetåget, en affärsman och föreståndaren för folkhögskolan, som alla var eller hade varit framträdande i ålänningarnas sak. Eftersom de bredare hotbilderna enligt statspolisens uppskattning fortfarande handlade om kommunistisk verksamhet gjorde Luomaa en vecka senare upp en ny lista över misstänkta vänsterpersoner. Listan blev dock mycket kort eftersom passkontrollanten endast utpekade två kommunister från Mariehamn och tio medlemmar av den socialdemokratiska föreningen. Trots att vänsterpersonerna var få till antalet kunde de inte helt utelämnas från övervakningen: statspolisens informant försökte samla information om socialdemokraternas möten och Luomaa rapporterade om ett hemligt kommunistmöte, som dock huvudsakligen hållits av kommunister som anlant från fastlandet. Under mellanfreden utvidgades övervakningen till att innefatta lokalbefolkningens kopplingar till Sovjetunionens konsulat och sovjetiska resenärer.⁶⁵

Särskild uppmärksamhet i statspolisens rapportering fästes vid det sätt på vilket personalen vid Sovjetunionens konsulat strävade efter att skapa en positiv bild av Sovjetunionen, till exempel genom att dela ut godis till barn eller att betala fyrdubbla priser för tjänster. Verksamheten ansågs vara direkt propaganda. Efter dessa observationer började säkerhetspolisen utvärdera den politiska tillförlitligheten hos individer som hade varit i kontakt med sovjetmedborgarna.⁶⁶ Största delen av arbetet riktades dock mot att rapportera om ålänningarnas sinnessämningar, vilket antyder att de kommunistiska hotbilderna – trots konsulatet – var få på Åland.

Övervakningsverksamheten var på alla sätt försiktig på samma sätt som den hade varit det i början av 1920-talet. Hotbilder bekämpades

---

65. SP KD 440/655–1940, pmp H14326; SP KD 51/760–1939, upplysning 326/9.2.1939, bilaga KD 68/1761–1939, smp 2881; SP KD 165/779–1939, smp 2882, DC-Stapo, RA. Att en person hamnade i statspolisens blickfång innebar inte alltid att hen hade uttryckt politiska åsikter. Bland personkortet vid Åboavdelningen återfinns till exempel en åländsk affärsman som ”inte är känd på orten som en anhängare av någon speciell inriktning och han har veterligen inga politiska intressen, utan är sannolikt endast en affärsman”. Åboavdelningens personkort, DC-Stapo, RA.

66. Statspolisens anmälan till utrikesministeriet angående verksamheten vid Sovjetunionens konsulat i Mariehamn 7.12.1940, 55F, UM.

Julius Sundblom (i mitten på bilden) och många andra lagtingsledamöter blev övervakningsobjekt för säkerhetspolisens. Bild: Ålands museum.

även nu i huvudsak genom informationsinsamling, inte genom att arresteras misstänkta. I bakgrunden låg fortfarande svårigheten med att väcka åtal, vilket statspolisens vicechef Ville Pankko (f. 1883) på ett tydligt sätt sammanfattade under det pågående kriget 1942:

I årtal har det kommit meddelanden från Åland om en i vida kretsar beklagligt utspridd oginhet mot rikets bästa på alla plan. Man strävar där efter att kväva den riksandan. [... De separatistiska förhållandena] omfattar mycket sådant som direkt har karaktären av statsförräderi, även om de inte har tagit sig så uppenbara yttre uttryck att ett statsförräderiåtal skulle kunna leda till ett positivt slutresultat.⁶⁷

Krigsåren visar att det sist och slutligen inte fanns mycket att bevaka på Åland. Likt sina företrädare började Eugen Berglund bli uttråkad

67. 'Sundblom', pmp 4217, DC-Stapo, RA. Originalcitrat på finska: "Vuosikausia on Ahvenanmaalta kulkeutunut viestejä siellä vallitsevasta valitettavan laajoissa piireissä esiintyvistä ynseydestä kaikkea valtakunnan etua kohtaan. Valtakunnallinen henki koetetaan siellä tukahduttaa. [... Separatistisessa puuhailussa] on paljon suorastaan valtiopetoksen luontoista, vaikkakaan tuo puuha ei ole ulospäin purkautunut niin selväpiirteisissä muodoissa, että valtiopetoksesta syyttäminen veisi positiiviseen päätökseen."

av den ringa arbetsmängden och längta efter en mer aktiv säkerhetspolisverksamhet. På hösten 1943 föreslog han för statspolisens ledning att han kunde bli ”en sorts observatör” i Stockholm för att avslöja de åländska separatisternas Sverigekopplingar och utöva kontraspionage. Berglunds högsta förmän inom statspolisen förhöll sig ivrigt till idén, men misstänkte att de inte skulle kunna komma på en passande täckmantelsyssla för honom – till exempel skulle en anställning som ambasadens vaktmästare kunna väcka för många misstankar. Observatörsuppgiften glömdes bort under vårvintern 1944 i och med att statspolisen bytte ledning.⁶⁸

Det var inte endast Berglund som upplevde brist på arbete. Helge Jacobsson hade överförs till Salo redan i juli 1941 till följd av att Sovjetunionens konsulat på Åland hade stängts på grund av fortsättningskriget och efter att övervakningsbehovet minskat i takt med att passagerartrafiken avtog.⁶⁹ Aarne Tamelander hade sagt upp sig från detektivjobbet på våren 1943 utan att någon ersättare hade tillsatts. Enligt avdelningschefen i Åbo, Aarne Korpimaa, kunde Luomaa och Berglund sköta övervakningen på tu man hand, vilket antyder att övervakningsuppgifterna var få. Enligt avdelningschefen var det inte ens särskilt beklagligt att detektiv Tamelander hade sagt upp sig, eftersom han ansåg att dennes arbetsinsats hade varit ytterst svag.⁷⁰

Kommentaren väcker frågan varför den statliga säkerhetspolisen hade fortsatt att anlita en detektiv som ansågs ha svaga färdigheter. Tamelander var inte ens den enda detektiven som uppskattades vara oduglig – även Luomaas kompetens ifrågasattes konstant inom statspolisen. Enligt sina förmän och kollegor försökte Luomaa komma undan med små arbetsinsatser, de rapporter han sammanställde var svaga och han arbetade utan ”en detektivs väderkorn”, med vilket man avsåg att han inte lade märke till saker som skulle ha varit av intresse för myndigheten. I värsta fall misstänktes han för att ha skrivit av en detektivkollegas rapport: ”Ser man på att även Luomaa har fått inkomma med en upplysning, att det inte skulle vara frågan om Berglunds rapport översatt till finska och med annan namnteckning?” Dessutom konsta-

---

68. 'A', 'Byråchef Herr K. Löfving', 'Personligt' 14.1.1944, 'Personligt' 25.1.1944, 'Helsingfors, den 2.2.44', pmp H13067, DC-Stapo, RA.

69. SP KD 306/726–1941, pmp H13311, DC-Stapo, RA.

70. SP KD 99/736–1943, pmp H13067, DC-Stapo, RA.

terades att han inte vågade vara i kontakt med lokalbefolkningen eller utföra förhör och intervjuer, eftersom han då riskerade att framstå i dålig dager bland ålänningarna.⁷¹

Med beaktande av den konstanta utveckling och professionalisering som säkerhetspolisens verksamhet genomgick är det slående hur mycket dessa och en del av de synpunkter som framfördes i början av 1920-talet påminner om varandra. Inom myndigheten hade man konstaterat att det fanns personer inom yrkeskåren som skötte sina uppgifter undermåligt, inte förstod uppgifterna och betedde sig opassande.⁷² Efter årtiondets början handlade det inte heller om att individer som ansågs inkompetenta skulle ha funnits endast på Åland. Till exempel ansågs Konrad Kalkkinen (f. 1892), som var chef för Åboavdelningen 1927–1934, inom statspolisen vara mycket inkompetent för uppgiften, vilket ledde till att kommunisterna i Åbo fick verka relativt ostört. Trots att chefen kritiserades för att försumma sina uppgifter, för sin bristande handlingskraft och för att han skötte personliga växelärenden under arbetstid, fick han fortsätta i arbetet i flera år. En uppsägning blev aktuell först när hans hälsa sviktade.⁷³

Efter Mariehamnsavdelningens nedläggande föll övervakningen av Åland i praktiken på Åboavdelningens ansvar, men helhetsbilden av övervakningen skulle knappast ha varit olik under en mer kompetent chef. Övervakningens vardag på Åland var mer beroende av hotbilderna än av kompetensen hos enskilda representanter för statspolisen. Det är ändå intressant att brister som uppdagades i enskilda medarbetares kunnande inte ledde till några åtgärder. Nils Luomaas och Konrad Kalkkinens långa karriärer inom statspolisen visar att det rådde en viss atmosfär av broderskap och solidaritet inom säkerhetspolisverksamheten. Personer som hade anställts av myndigheten sades inte upp lättvindigt, vilket även antyder att det var få som ansökte om arbete hos den. Man såg genom fingrarna på inkompetens eftersom det var svårt att hitta kompetent arbetskraft. Nyanställningar medförde också risker eftersom det inte fanns någon tydlig utbildning för

71. SP KD 6482/10–1945, pmp H13067; SP KD 263/120–1938, pmp H13752; SP KD 115/739–1943 (citatt), smp 2883; SP KD 199/795–1938, smp 2879; 'Apulaispäällikkö Br. Aaltonen' 1.11.1938, smp 2880, DC-Stapo, RA.

72. T.ex. DC KD 64/1179–1921, KD nr. 1141–1185 1921; Lackman, ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuukspoliisi, s. 211.

73. Pmp H13438, DC-Stapo, RA.

branschen och eftersom säkerhetspolisen inte kunde konkurrera med höga löner.⁷⁴ Som konstapel inom Rörliga polisen hade Luomaa fått en introduktion till statspolisens arbetsområde, men trots det visade han sig under arbetsårens lopp vara inkompetent.

Enligt vår tolkning skildrar den utbredda inkompetensen i synnerhet den långa väg av utveckling som statspolisen – likt andra myndigheter som etablerades efter självständigheten – måste gå för att professionalisera verksamheten. I denna bemärkelse är det likaså beskrivande att vissa av statspolisens lokalavdelningar ännu under krigsåren anklagade huvudavdelningen för bristande ledning av verksamheten. Lokalavdelningarna upplevde att de hade lämnats ensamma i sitt arbete, utan tydliga och enhetliga instruktioner.⁷⁵

Det föga övervakade landskapet

Den kontrollpolitik som riktades mot Åland skilde sig på flera sätt från den övervakning och kontroll som säkerhetspolisen utövade på det finska fastlandet. Myndigheten intresserade sig för befolkningen och fenomenet i landskapet när Ålands statliga ställning var oavgjord kring decennieskiftet 1920 och senare, när krigsåren närmade sig och när staterna Finland och Sverige planerade att befästa landskapet och förnya avtalen gällande Åland. Med andra ord begränsades övervakningen till de perioder då den första och andra Ålandsfrågan var aktuella – detta trots att nationalstater ofta riktar särskild kontroll mot sina gränsområden för att säkerställa sig om invånarnas statliga pålitlighet.

Enligt statspolisen uttryckte Ålandsrörelsens representanter genom sina önskemål om en förening med Sverige – och deras arbete för att detta skulle ske – vid tiden för den första Ålandsfrågan en upprepad illojalitet gentemot den finska staten som krävde att de övervakades. Efter att Nationernas förbund bekräftat Finlands suveränitet över Åland och när landskapets självstyrelse, språk och kultur samtidigt garanterats, drog sig statspolisen så småningom bort från landskapet. Först lades statspolisens Mariehamnsavdelning ner vid årsskiftet 1922 och den enda representanten som blivit kvar för att sköta övervakningen lämnade landskapet 1923. Besluten berodde inte endast på att läget i

---

74. Om de låga lönerna, se Lackman, ”’Ensimmäisen tasavallan’ turvallisuuksiisi”, s. 212; DC KD 6/1101–1920, KD 1100–1125 1920, DC-Stapo, RA.

75. Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, s. 317.

landskapet hade lugnats, utan även på tidens rödfärgade hotbilder, resursbristen inom statspolisen, överförandet av passkontrollansvaret till lokala poliser och avsaknaden av möjlighet att väcka åtal mot åländska separatister.

Tidens kontrollpolitik i Finland var fokuserad på att bekämpa hotet från Sovjetunionen och kommunismen, vilka ansågs utgöra faror för samhällets ordning och enhetlighet. I början av sin verksamhet hade säkerhetspolisen koncentrerat sig på att spåra kommunisternas statsfientliga verksamhet även på Åland, men övervakningen hade visat att den kommunistiska verksamheten var obetydlig. Fastän Åland var ett strategiskt och säkerhetspolitiskt viktigt område, och trots att invånarna i landskapet inte kunde anses vara helt pålitliga ur statens perspektiv, kunde övervakningen av området överges när större hotbilder tornade upp sig på fastlandet. De vardagliga praktikerna av övervakningsverksamheten präglades i hög grad av den enskilda detektiven. Aktörer med en högerbakgrund såg inga särskilda skäl för verksamhet på Åland: den före detta chefen Ossian Holmström ville flytta över resurserna till fastlandet där det kommunistiska hotet ansågs vara akut, och jägarfänriken Valter Vuoksi önskade att han skulle få lämna Åland för att övergå till mer aktiv säkerhetspolisverksamhet på fastlandet.

Vår undersökning visar att den rådande uppfattningen om kontroll riktad mot kommunister och kontrollens tidvis rätt godtyckliga natur som präglar historiografen om statspolisen inte i lika hög grad gäller hela Finland.⁷⁶ Den höga prioriteringen av den antikommunistiska kampen definierade övervakningen på Åland, eftersom detta även var den huvudsakliga orsaken till att övervakningen av landskapet övergavs. Kontrollen som syftade till att begränsa kommunismen blev inte särskilt framträdande på Åland eftersom hotbilderna där dominerades av illojaliteten mot staten och av Sverigesympatierna bland landskapets befolkning vid tiden för bägge Ålandsfrågorna. Sedd ur myndigheternas ledargestalters perspektiv krävde fokuseringen på hotet från kommunismen och Sovjetunionen att alla tillgängliga resurser koncentrerades till Fasta Finland eftersom de kommunistiska hotbilderna inte hade materialiserats på Åland.

I mer än ett årtionde (1924–1937) hade säkerhetspolisen knappt någon uppfattning om omständigheterna på Åland eller om den poli-

---

76. Om kontrollens godtyckliga natur, se t.ex. Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset*, passim.

tiska verksamheten bland landskapets invånare. Myndigheten fick så småningom en känning av landskapets läge och ålänningarnas inställning till aktuella frågor först från och med 1935. Fram till 1937 var informationsgången ändå huvudsakligen begränsad till sommarmånaderna och beroende av det kunnande och den tid som fanns att få av Rörliga polisens konstaplar som hade anlitats för passkontrollen. Statspolisen anställde en egen representant på Åland först 1938, och även av hans arbetstid upptogs en del av passkontrollen. Krigets närhet och krigsåren hämtade också andra aktörer från statspolisen till landskapet, men övervakningsbehovet visade sig återigen vara obetydligt. Även under krigsåren kretsade den finska statens största hotbilder kring kommunistisk verksamhet och sovjetisk underrättelseverksamhet, vilka inte var särskilt aktuella på Åland trots det sovjetiska konsulatet som etablerats i Mariehamn under mellanfreden.

Vår forskning om övervakningen av Åland bekräftar således uppfattningen att säkerhets- och underrättelsemyndigheterna i början av 1900-talet inte nådde överallt. Finlands statspolis resurser räckte inte till för hela landet, vilket ledde till att den fattade beslut på basis av hotbilder – och även då övervakning utövades på Åland sköttes uppgiften av en, eller högst fyra, medarbetare. Informanter och spanare som inte hörde till myndighetens personal hjälpte statspolisen att nå längre med sin verksamhet, men arkivmaterialet antyder att informationskällorna på Åland var få. Inom Åland nådde statspolisens vakande öga inte effektivt det vidsträckta och splittrade landskapets mer avlägsna delar. Medarbetarnas fåtalighet, i kombination med att det var dyrt och långsamt att resa, lämnade flera områden i övervakningsverksamhetens utkant.

Denna studie visar att säkerhetspolisens verksamhet inte var till alla delar professionell, utan till stor del amatörmässig. När Finlands statspolis återupptog sin verksamhet på Åland 1938 saknade den nödvändig arbetsutrustning, informant nätverk och ett särskilt kontorsutrymme, vilket innebar att arbetet utfördes i säkerhetspolismannens lägenhet. Dessutom var informationsinsamlingen långsam och bristfällig då en del av informanterna sände in sin information i brevform, utan att alltid ta sig tiden att nedteckna allt som var relevant.

Vid tiden för den andra Ålandsfrågan påverkades arbetets effektivitet likaledes av inkompetens. En långvarig passkontrollant och detektiv på Åland bedömdes åtminstone inom statspolisen vara mycket inkompetent för sitt uppdrag, samtidigt som minst en annan detektivs arbets-

insats ansåg vara svag. I synnerhet det faktum att dessa undermåliga arbetare trots detta fick fortsätta i myndighetens tjänst understryker en viss amatörmässighet i statspolisens verksamhet och professionaliseringens tröghet. Detsamma antyds av att Ålands säkerhetspolisverksamhet inte leddes tydligt från ett ställe. Efter 1920-talets första år hörde Åland till ansvarsområdet för statspolisens Åboavdelning, men huvudavdelningen sände ut sina egna medarbetare på arbetsresor till Åland och en del av informanterna var i direkt kontakt med den. Utgående från det befintliga materialet förblir det oklart om det i första hand var frågan om en brist på förtroende för Åboavdelningen eller en omogenhet i verksamhetens organisering.

Trots att verksamheten var amatörmässig ledde den till resultat. Till exempel i Fasta Finland bidrog de omfattande arresteringarna av kommunister till att försvaga FKP:s verksamhet. Amatörmässigheten reflekterar de verktyg som fanns att tillgå för att bekämpa tidens hotbilder och hur dessa långsamt utvecklades under årtiondenas lopp. Ur hotbildsanalysens perspektiv kan vi sammanfatta resultaten av vår uppsats på följande sätt: kommunismen och Sovjetunionen låg bakom de hotbilder som kopplades till Åland. Ålänningarnas illojalitet mot den finska staten var framträdande i säkerhetspolisens övervakning, men dessa hotbilder bekämpades endast när Ålandsfrågorna debatterades som hetast. Kontrollen på Åland skilde sig från det övriga Finland, inte endast sett till hotbilderna, utan även i och med att säkerhetspolisen – till skillnad från det övriga landet – inte aktivt tog till arresteringar och synliga kontrollåtgärder på Åland. Hotbilderna hanterades i huvudsak genom informationsinsamling.

Översättning från finska av Emil Kaukonen